

УДК 343.21

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.292367>

О. В. Ус,

докт. юрид. наук, проф.,
професорка кафедри кримінального
права Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

ОЗНАКА, ЩО ОБТЯЖУЄ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ВПЛИВАЄ НА КВАЛІФІКАЦІЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПОНЯТТЯ¹

Актуальність теми дослідження обумовлена складністю проблематики диференціації кримінально-правового регулювання та індивідуалізації кримінально-правового впливу, що зумовлює необхідність наукової розробки та з'ясування правової природи, поняття, термінологічного позначення та функціонального призначення ознаки, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення (кваліфікуючої ознаки). Обрані з урахуванням предмета, мети та завдань наукової роботи загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження зумовили досягнення наукового результату.

Встановлено правову природу ознаки, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення. Проаналізовані висловлені у кримінально-правовій літературі, що присвячена як власне питанням складу кримінального правопорушення, так і дослідженню окремих складів кримінальних правопорушень, позиції щодо розуміння сутності такої ознаки та її поняття. З'ясовано зміст поняття «ознака, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення». На підставі проведеного дослідження з'ясовані та сформульовані основні властивості (характеристики) ознаки, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення. Проаналізовано запропоновані у науковій літературі назви ознаки, що досліджується. Висловлена пропозиція щодо термінологічного найменування ознаки, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Дослідження слугуватиме науковим підґрунтям для подальшого вирішення як складних дискусійних питань кримінально-правової доктрини щодо проблематики складу кримінального правопорушення, так і практики кримінально-правового регулювання (законотворення) і кримінально-правової кваліфікації правопорушень, що передбачені кваліфікованими складами кримінальних правопорушень.

¹ З циклу наукових праць «Склад кримінального правопорушення: доктринальні положення та сучасна парадигма».

Ключові слова: склад кримінального правопорушення (злочину); ознака, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення; кваліфікуюча ознака; правова природа, поняття, зміст, термін, диференціація.

Проблема диференціації кримінальної відповідальності є настільки складною, що обумовлює відсутність жодних загальних підходів щодо кримінального-правового регулювання суспільних відносин.

Більшість складів кримінальних правопорушень, передбачених у Кримінальному кодексу України 2001 р. (далі – КК), характеризується не лише основними (конститутивними), але й кваліфікуючими ознаками. Значно меншій кількості складів кримінальних правопорушень притаманні привілейовані ознаки. Саме характер, розмір та особливості спричинення шкоди об'єкту кримінально-правової охорони є підставою для встановлення кваліфікуючих та привілейованих ознак складів конкретних кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим, залежно від суспільної небезпечності ознак елементів складу кримінального правопорушення, що визначають його тяжкість, виокремлюють: *основні* (конститутивні) – ознаки, що характеризують основний склад кримінального правопорушення, тобто склад без кваліфікуючих та привілейованих ознак. Саме на них базується конструкція основного складу кримінального правопорушення; *кваліфікуючі* – ознаки, що підвищують тяжкість кримінального правопорушення порівняно з основним складом і обумовлюють кваліфікацію за частиною статті Особливої частини КК, що містить більш тяжке кримінальне правопорушення порівняно з основним його складом, передбаченим відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК; *привілейовані* – ознаки, що зменшують тяжкість кримінального правопорушення порівняно з основним складом і обумовлюють кваліфікацію за статтею, що містить менш тяжке кримінальне правопорушення порівняно з

основним його складом, передбаченим відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

Кримінальний кодекс не містить визначення поняття «кваліфікуюча ознака» складу кримінального правопорушення, як і не використовує цей термін. Щодо позначення такої ознаки у кримінальному законі вживається термін «обставина, що обтяжує відповідальність і передбачена у статтях Особливої частини КК як ознака кримінального правопорушення, що впливає на кваліфікацію» (ч. 3 ст. 29, ч. 3 ст. 66, ч. 4 ст. 67 КК). Водночас у слідчо-судовій практиці доволі поширеним є використання терміну «кваліфікуюча ознака» у процесуальних документах². Зазначимо, що абсолютна більшість складів кримінальних правопорушень, передбачених у КК, характеризується наявністю кваліфікуючих ознак, що свідчить про достатньо велике їх значення для диференціації кримінальної відповідальності та вагоме місце у кримінально-правовому регулюванні.

Окремим питанням складу кримінального правопорушення, зокрема, його кваліфікуючим ознакам, присвячені наукові праці таких вчених як Д. С. Азаров, Н. О. Гуторова, Е. М. Кісілюк, О. К. Марін, О. З. Мармура, І. М. Наконечна, Л. В. Павлик та інші. Вивчення наукової літератури, у якій досліджується як власне проблематика складу кримінального правопорушення, так і аналізуються окремі склади кримінальних правопорушень (їх основні (конститутивні), кваліфікуючі та привілейовані ознаки), свідчить про відсутність єдності поглядів щодо визначення правової природи, поняття, системи та загальних підходів кримінально-правового регулювання кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення та

² Вирок Полтавського апеляційного суду від 18 травня 2022 р. (справа № 547/368/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104376726> (дата звернення: 23.10.2023); Вирок Вінницького апеляційного суду від 11 лютого 2022 р. (справа № 144/721/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103101355> (дата звернення: 23.10.2023); Ухвала Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 27 лютого 2019 р. (справа № 743/367/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80144526> (дата звернення: 23.10.2023); Ухвала Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 15 березня 2019 р. (справа № 486/1880/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80516165> (дата звернення: 23.10.2023).

кримінально-правової оцінки (кваліфікації) діянь, що містять такі ознаки у доктрині вітчизняного кримінального права.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених як загальному вченню про склад кримінального правопорушення, так і юридичній характеристиці окремих складів кримінальних правопорушень, передбачених у КК, проблема кваліфікуючих ознак потребує подальшої наукової розробки. Слід визнати, що рівень наукового дослідження правової природи, термінологічного позначення, визначення поняття кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення, дослідження окремих їх видів, відмежування від споріднених суміжних понять (правових явищ), що характеризують тяжкість кримінального правопорушення, особу винного, особливості призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання тощо є недостатнім, і як наслідок викликає низку проблем при здійсненні кримінально-правового регулювання (законотворення) та проведенні кримінально-правового впливу (кримінально-правовій кваліфікації). Інакше важко пояснити той факт, що суди доволі часто припускаються помилок при кваліфікації діяння, вчиненого за наявності кваліфікуючої (кваліфікуючих) ознаки складу кримінального правопорушення, з урахуванням відсутності єдності підходів щодо їх кримінально-правового регулювання та тлумачення й застосування кримінально-правових норм, що передбачають таке діяння. Наявність же проведених досліджень безумовно є відправним та необхідним науковим підґрунтям для виявлення закономірностей розвитку вчення про склад кримінального правопорушення, зокрема, кваліфікуючих ознак його складу, з метою подальшого удосконалення його законодавчої регламентації та практики застосування.

Актуальність наукового дослідження ознаки, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення (кваліфікуючої ознаки), обумовлюється й тим, що більшість наявних праць

або присвячені дослідженню окремих кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення³ або кваліфікуючих ознак конкретного виду кримінальних правопорушень⁴. Основним недоліком робіт першої групи є певна властива їм відірваність предмета дослідження від інших елементів складу кримінального правопорушення та системи їх кваліфікуючих ознак, вивчення явищ ізольовано, поза їх системними зв'язками. Праці ж другої групи характеризуються дослідженням проблематики Особливої частини КК, яку науковці доволі часто розглядають відірвано від доктринальних положень та приписів Загальної частини кримінального права.

Аргументом на користь необхідності та значущості проведення дослідження кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення також є й те, що чинне кримінальне законодавство вимагає ретельного аналізу на предмет системності, взаємоузгодженості, ефективності та безпрогальності кримінально-правового регулювання і потребує внесення змін та доповнень, спрямованих на відновлення цих якостей, зокрема і в частині, яка стосується диференціації кримінальної відповідальності.

Метою дослідження є формування цілісного теоретико-прикладного уявлення про правову природу та поняття ознаки, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення (кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення), її місце в системі кримінального права та висловлення пропозиції щодо термінологічного позначення ознаки, що досліджується.

Задля досягнення зазначеної мети вважаємо за необхідне: з'ясувати поняття та загальну характеристику ознаки, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення (кваліфікуючої

³ Орловський Р. С. Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою як кваліфікуюча ознака конкретного складу злочину. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 4–5 квіт. 2014 р. Дніпропетровськ: ГО «Прав. світ», 2014. С. 124–126.

⁴ Гуторова Н. О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності*: матер. наук.-практ. конференції / ред. кол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Харків: «Кроссруод», 2006. С. 47–50/

ознаки складу кримінального правопорушення), визначити сутнісну (істотну) її ознаку; сформувати методологічний інструментарій дослідження кваліфікуючих ознак, їх внутрішніх та зовнішніх зв'язків; визначити функціональне призначення та сутність кваліфікуючої ознаки; висловити судження щодо її термінологічного позначення.

Методологічну основу статті становлять загальнонаукові та спеціальні методи, вибір яких зумовлений особливостями предмета, мети та завдань дослідження. Зокрема, діалектичний метод використовувався при дослідженні сутності, змісту та співвідношення кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення; формально-юридичний метод використовувався для встановлення змісту правових норм, що передбачають кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення; історико-правовий метод – при вивченні генезису розуміння кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення, формування й розвитку наукового знання про склад кримінального правопорушення; логічні методи: а) аналіз, синтез, індукція та дедукція – при дослідженні поняття (ознак) кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення; б) методи формальної логіки – при дослідженні та формулюванні ознак поняття кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення, виробленні пропозицій щодо вдосконалення КК і практики його застосування, дослідженні термінологічного позначення кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення; філософський метод застосовувався для філософського обґрунтування розуміння кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення як елемента системи ознак його складу; герменевтичний метод – при тлумаченні наукових понять теорії кримінального права та положень чинного законодавства; метод сходження від конкретного до абстрактного і навпаки – при аналізі поняття та характеристик кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення; догматичний метод – при

аналізі та узагальненні наукових позицій щодо розуміння кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення.

Узагальнивши висловлені у науковій літературі позиції щодо визначення поняття кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення, окреслимо, що у кримінально-правовій науці зазначається, що кваліфікуюча ознака – це ознака, що обтяжує покарання та впливає на кваліфікацію⁵, суттєво підвищує ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння, а тому й міру відповідальності за його вчинення⁶, впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення та визначає його суспільну небезпечність⁷, свідчить про підвищену небезпечність кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила⁸; передбачена законом, притаманна частині кримінальних правопорушень певного виду суттєва обставина, що відображає типовий, значно змінений порівняно з основним складом кримінального правопорушення ступінь суспільної небезпечності вчиненого й особи винного та вплив на законодавчу оцінку вчиненого й міру відповідальності⁹; впливає на обсяг відповідальності та покарання, є засобом диференціації, але не індивідуалізації покарання; є інструментом у руках законодавця, а не судді тощо. Кваліфікуюча ознака, поряд з іншими кримінально-правовими засобами, виконує функцію диференціації кримінальної відповідальності, встановлюючи нові, підвищені порівняно з передбаченими санкціями за кримінальне правопорушення з основним складом межі типового покарання¹⁰.

⁵ Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності: підручник. Київ: Атіка, 2006. С. 139.

⁶ Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини: монографія. Харків: СПД-ФО Мальцев О. В., 2005. С. 163.

⁷ Литвин О. П. Злочини проти життя: навч. посіб. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. С. 23.

⁸ Борисов В. И., Куц В. Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. Харьков: НПКФ «Консум», 1995. С. 8.

⁹ Гуторова Н. О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності*: матер. наук.-практ. конференції / ред. кол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Харків: «Кроссрууд», 2006. С. 48.

¹⁰ Марін О. К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матер. XII регіон. наук.-практ. конф., 9–10 лютого

За визначенням І. М. Наконечної, кваліфікуючі ознаки – «це передбачені у диспозиціях частин статей Особливої частини КК України ознаки, що разом з ознаками основного складу характеризують кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину, підвищують ступінь суспільної небезпеки злочину та особи, що його вчинила, впливають на кваліфікацію, посилюють покарання та виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності»¹¹.

Мармура О. З. стверджує, що ознаками, що кваліфікують злочин, є прямо вказані в КК ознаки складу злочину, які є узагальненим позначенням обставин вчинення злочину, що змінюють ступінь його суспільної небезпеки порівняно з відображеним в основному складі злочину, впливають на кваліфікацію, змінюють інтенсивність караності через створення нової санкції, є додатковими до ознак основного складу злочину та мають імперативний характер¹².

Проаналізувавши висловлені у науковій літературі позиції щодо розуміння кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення, дослідивши поняття і структуру складу кримінального правопорушення та конкретних його видів вважаємо за можливе сформулювати певні міркування щодо розуміння правової природи, поняття та характеристик ознаки, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення (кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення).

Для з'ясування правової природи та визначення поняття необхідно виявити суттєві ознаки, що притаманні кваліфікуючій ознаці складу кримінального правопорушення. Оскільки істотні ознаки формуються на

2006 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 366.

¹¹ Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313–317.

¹² Мармура О. З. Ознаки, що кваліфікують злочин: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 24.

двох рівнях – родовому та видовому, то й визначення поняття та його ознак доцільно здійснювати на підставі встановлення роду та видової відмінності:

- кваліфікуюча ознака є *різновидом ознак* складу кримінального правопорушення, тобто поняття «кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення» співвідноситься з поняттям «ознака елемента складу кримінального правопорушення» як «вид» та «рід». З етимологічної точки зору під ознакою розуміється риса, властивість, особливість чого-небудь; те, що вказує на що-небудь, свідчить про щось; показник, свідчення; предмет, зображення тощо, що є знаком, символом, емблемою чого-небудь¹³.

- кваліфікуючі ознаки *входять у систему ознак* елементів складу кримінального правопорушення і володіють всіма властивостями, притаманними таким знакам, а значить і самі становлять систему ознак, тобто володіють ознакою системності, завдяки чому диференціюють кримінально-правове регулювання (передбачення кримінально значимого діяння у кримінальному законі (кримінально-правовій нормі) з метою впорядкування суспільних відносин)¹⁴ та індивідуалізують кримінально-правовий вплив (відповідну реакцію держави, яка встановила кримінально-правову заборону, на порушення такої заборони, зокрема кваліфікацію та застосування заходів кримінально-правового впливу);

- кваліфікуючі ознаки можуть бути як *об'єктивного*, так і *суб'єктивного характеру*, оскільки будь-яке діяння особи, в тому числі й кримінально протиправне, містить в собі сукупність (єдність) як об'єктивних (зовнішніх, фізичних), так і суб'єктивних (внутрішніх, психічних) ознак;

- кваліфікуючі ознаки *характеризують конкретний елемент складу кримінального правопорушення*. Кваліфікуючими ознаками складу можуть бути лише ті ознаки, що безпосередньо стосуються вчиненого кримінального правопорушення, в тому числі й суб'єкта, який його вчинив. Оскільки ознаки

¹³ Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 23.10.2023).

¹⁴ Ус О. В. Концепція кримінально-правового регулювання. *Науково-практичний фаховий збірник наукових праць «Juris Europensis Scientia»*. 2022. № 4. С. 80.

елементів складу кримінального правопорушення містяться як в нормах (статтях) Загальної частини КК, так і в нормах (статтях) Особливої частини КК, то і кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення можуть слідувати як із приписів Загальної, так і з приписів Особливої частин КК;

- кваліфікуючі ознаки *притаманні конкретному складу кримінального правопорушення*, а можуть бути наявні при вчиненні будь-якого кримінального правопорушення або більшості з них. Водночас законодавець чітко передбачає конкретні кваліфікуючі ознаки саме для конкретного складу кримінального правопорушення. Так, наприклад, будь-яке умисне кримінальне правопорушення може бути вчинено у співучасті відповідною його формою, проте законодавець передбачив такі кваліфікуючі ознаки як: вчинення кримінального правопорушення групою осіб, вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою, вчинення кримінального правопорушення організованою групою лише у відповідних складах кримінальних правопорушень. Регламентація кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення залежить від системи відповідних чинників, що мають місце у конкретній історичний період (період часу): кримінально-правової політики, кримінального законотворення, кримінально-правової доктрини, юридичної практики щодо кримінальних проваджень та інших факторів;

- кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення мають *визначену спрямованість впливу*, а саме виступають критерієм диференціації кримінальної відповідальності, зокрема критерієм диференціації підстави кримінальної відповідальності – складу кримінального правопорушення, бо свідчать про підвищену тяжкість кримінального правопорушення. Відповідно до академічного тлумачного словника української мови диференціація (від лат. *differentia* – відмінність) – це поділ, розчленування,

розшарування будь-чого на окремі різномірні елементи¹⁵. Диференціація складу кримінального правопорушення – це врахування особливостей конкретного складу кримінального правопорушення, в якому типізовані ознаки (групи ознак) сформовані за приблизно однаковим ступенем впливу на тяжкість кримінального правопорушення, що дозволяє на певному рівні узагальнення з використанням різних прийомів законодавчої техніки забезпечити оптимальне кримінально-правове регулювання відповідних суспільних відносин. У загальнозмістовному значенні термін «підвищити» означає зробити більш вищим, суворим, посилити щось; збільшувати кількість, розмір, тривалість тощо чого-небудь; збільшувати, посилювати вияв чого-небудь¹⁶. Вважаємо, що питання про те як відбувається підвищення тяжкості кримінального правопорушення має теоретичну та практичну значимість, оскільки це, в свою чергу, виключить випадки необґрунтованого віднесення окремих ознак до категорії кваліфікуючих або, навпаки, виключить їх безпідставне не передбачення у КК. Крім того, кожна з кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення має свій ступінь підвищення тяжкості, що в кожному разі впливає на вирішення питання про регламентацію її у диспозиції відповідної частини статті Особливої частини КК та передбачення відповідного виду та розміру покарання у санкції;

- кваліфікуючі ознаки обов'язково повинні бути *безпосередньо передбачені у диспозиції кримінально-правової норми* (частині (пункті частини) статті Особливої частини КК), на відміну від основних (конститутивних) ознак, що можуть бути як прямо зазначені у диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК, так і виходити з її змісту, бути латентними (для встановлення змісту яких потребується застосування різних видів тлумачення приписів закону про кримінальну відповідальність);

¹⁵ Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 23.10.2023).

¹⁶ Там само.

- кваліфікуючі ознаки, змінюючи (підвищуючи) тяжкість кримінального правопорушення порівняно з основним (конституційним) складом кримінального правопорушення, *впливають на кваліфікацію* кримінального правопорушення, оскільки потребують кваліфікації за частиною статті Особливої частини КК, що передбачає більш тяжке кримінальне правопорушення порівняно з основним його складом. Якщо у формулі кваліфікації є посилання на частину другу, третю, четверту тощо статті Особливої частини КК, то можна констатувати, що вчинено кваліфікований склад кримінального правопорушення (склад кримінального правопорушення з кваліфікуючою ознакою), окрім випадків, якщо у наведених частинах статті Особливої частини КК не передбачено новий самостійний склад кримінального правопорушення. Оскільки юридичною підставою кваліфікації кримінального правопорушення є склад кримінального правопорушення, то кваліфікуюча ознака, будучи ознакою елемента складу кримінального правопорушення, впливає на кваліфікацію вчиненого. Водночас слід зазначити, що відсутність хоча б однієї з основних (конститутивних) ознак складу кримінального правопорушення свідчить про відсутність і складу кримінального правопорушення в діянні особи в цілому, тобто виключає кваліфікацію вчиненого як кримінальне правопорушення за конкретною статтею (частиною статті) Особливої частини КК. Не встановлення ж кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення не виключає наявності в діянні суб'єкта основного (конститутивного) складу кримінального правопорушення;

- кваліфікуючі ознаки є *узагальненим* позначенням ознак, що характеризують склад кримінального правопорушення певного виду за ступенем тяжкості, порівняно з основним (конституційним) складом кримінального правопорушення;

- кваліфікуючі ознаки, змінюючи (підвищуючи) тяжкість кримінального правопорушення порівняно з основним (конституційним) складом кримінального правопорушення, *обтяжують відповідальність*;

- як ознаки складу кримінального правопорушення кваліфікуючі ознаки мають свої *особливості*, володіють відповідними специфічними характеристиками. Специфіка кваліфікуючих ознак полягає в тому, що вони не мають самостійного кримінально-правового значення, а мають похідне (вторинне, додаткове) значення. Оцінювати кваліфікуючі ознаки та враховувати їх при кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення можна лише в тому разі, якщо наявні всі основні (конститутивні) ознаки конкретного складу кримінального правопорушення;

- кваліфікуючі ознаки разом з іншими ознаками складу кримінального правопорушення визначають (обумовлюють) суспільну небезпечність, кримінальну протиправність, винність та караність вчиненого особою діяння. Водночас слід зауважити, що самостійно, окремо, відірвано від основних (конституційних) ознак складу кримінального правопорушення кваліфікуючі ознаки не зумовлюють визнання діяння як кримінально протиправного (встановлення у вчиненому складу кримінального правопорушення), а лише впливають на його тяжкість, на диференціацію кримінальної відповідальності;

- кваліфікуючі ознаки мають *обов'язковий* характер у разі їх встановлення у вчиненому суб'єктом діянні. Якщо у вчиненому кримінальному правопорушенні наявні не лише основні (конститутивні) ознаки складу кримінального правопорушення, але й хоча б одна чи декілька кваліфікуючих ознак складу, то їх врахування при кваліфікації є обов'язковим без жодних виключень (незалежно від характеру вчиненого діяння чи суб'єкта, що вчинив кримінальне правопорушення), на відміну від обставин, що обтяжують покарання;

- передбачення кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення зумовлює регламентацію (виникнення) нового складу кримінального правопорушення – кваліфікованого складу кримінального правопорушення, який регламентується окремою частиною статті Особливої частини КК;

- кваліфікуючі ознаки обумовлюють відмежування кваліфікованого складу кримінального правопорушення від основного (загальної від спеціальної кримінально-правової норми), одного кримінального правопорушення від іншого, кваліфікованого складу кримінального правопорушення від сукупності кримінальних правопорушень тощо. Як вірно зазначає Л. П. Брич, кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення не можуть слугувати для відмежування між складами кримінальних і адміністративних правопорушень через те, що, завдяки тому, що в них виражений підвищений ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, що містить такий кваліфікований склад, порівняно з тим кримінальним правопорушенням, що відповідає основному складу, їхнє призначення – розмежовувати основні і кваліфіковані складу кримінальних правопорушень¹⁷;

- віднесення конкретних ознак до кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення обумовлено конструкцією складу кримінального правопорушення та змістом і особливостями конститутивних (основних) ознак складу кримінального правопорушення.

Таким чином, *кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення* – це безпосередньо передбачена кримінальним законом (диспозицією частини статті Особливої частини КК) і притаманна кримінальним правопорушенням конкретного виду ознака елемента складу кримінального правопорушення об'єктивного та/або суб'єктивного

¹⁷ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 107.

характеру, що має узагальнюючий (типізований) характер, яку суд вставив та зобов'язаний врахувати при кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення на додаток до основних (конститутивних) ознак складу кримінального правопорушення, що має визначену спрямованість впливу, бо свідчить про підвищення тяжкості кримінального правопорушення і тим самим є підставою для законодавчої регламентації зміни виду та розміру покарання у відповідній санкції порівняно з основним складом кримінального правопорушення (є підставою для диференціації кримінальної відповідальності).

Відсутність у кримінально-правовій доктрині єдності поглядів щодо правової природи та визначення поняття «кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення» обумовила й дискусії щодо питання, яке найменування найкращим чином відображає сутність і специфіку такої ознаки.

У науковій літературі використовується різні терміни для позначення ознаки, що досліджується: «кваліфікуюча ознака» складу кримінального правопорушення; «ознака, що кваліфікує злочин (кримінальне правопорушення)»¹⁸; «ознака складу злочину, що змінює ступінь тяжкості злочину»¹⁹, «обтяжуюча обставина»²⁰, «обтяжуюча ознака»²¹, «ознака, що обтяжує відповідальність» тощо.

Більшість дослідників використовують поняття «кваліфікуюча ознака» складу кримінального правопорушення. Окремі вчені стверджують, що у кримінальному праві існують два види ознак, що обтяжують відповідальність особи: перші є ознаками конкретного складу кримінального

¹⁸ Мармура О. З. Поняття ознак, що кваліфікують злочин. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. Серія юридичні науки. 2011. № 2. С. 297–306.

¹⁹ Проект Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 23.10.2023).

²⁰ Ільїна О. В. Обтяжуючі обставини в механізмі утворення кваліфікованих складів злочинів. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*, 2012. С. 196–198.

²¹ Мірошніченко Н. А. Конструкція складу злочину та її значення для кваліфікації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 841.

правопорушення, що впливають на його кваліфікацію, другі – мають значення для призначення покарання особі, що вчинила кримінальне правопорушення.

Навряд чи переконливою є позиція щодо визнання зазначених ознак, такими, що «обтяжують суспільну небезпечність діяння», бо виходячи з ознак, регламентованих у кримінальному законі, можна дійти висновку, що не всі ознаки характеризують суспільну небезпечність (тяжкість) діяння, а стосуються, наприклад, суб'єкта кримінального правопорушення (приміром, вчинення кримінального правопорушення повторно (ч. 2 ст. 185 КК) або особою, раніше судимою за це кримінальне правопорушення (ч. 3 ст. 296 КК) тощо).

Запропонований у кримінально-правовій літературі термін «ознаки, що кваліфікують злочин» (кримінальне правопорушення) теж має свої вади. Кваліфікація є складною, багатоаспектною, логіко-емпіричною, функціональною, пізнавальною діяльністю, що характеризується як динамікою, так і статикою, і являє відповідну процедуру, що визначається як багатозначністю самого терміна «кваліфікація», так і різноманітністю її проявів. Кваліфікація – це правозастосовна, нормативно регламентована, розумова, інтелектуальна, пізнавальна діяльність, мисленнєвий процес, що відбувається у свідомості особи і пов'язаний з вирішенням конкретного завдання – надання кримінально-правової оцінки кримінальному юридичному факту на підставі кримінально-правових норм, що містяться у статтях Загальної та Особливої частин КК²². Кваліфікувати – означає здійснювати діяльність щодо кваліфікації (кримінально-правової оцінки кримінального юридичного факту), яку проводять суб'єкти кваліфікації, і в жодному разі не самі ознаки складу кримінального правопорушення.

²² Ус О. В. Кваліфікація в кримінальному праві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2020. С. 6, 15.

Доцільно звернути увагу, що у законодавстві використовується термін «кваліфікаційна ознака», що характеризує основні (конститутивні) ознаки складу кримінального правопорушення. Так, відповідно до п. 4.9.5 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6 при експертизі тілесних ушкоджень у висновках експерта (акті) повинно бути відображено «ступінь тяжкості тілесних ушкоджень із зазначенням кваліфікаційної ознаки – небезпека для життя, розлад здоров'я, стійка втрата загальної працездатності тощо»²³.

Слід зазначити, що у науковій літературі для позначення кваліфікуючих ознак використовується термін «обставини», а саме «кваліфікуюча обставина» чи «обставина, що кваліфікує кримінальне правопорушення (злочин)». Визнавати зазначені ознаки обставинами, теж не зовсім вірно. Так, відповідно до академічного тлумачного словника української мови «ознака – це риса, властивість, особливість кого-, чого-небудь»²⁴, «обставина – це явище, подія, факт і т. ін., що пов'язані з чим-небудь, супроводять або викликають що-небудь, впливають на щось; сукупність умов, у яких що-небудь відбувається»²⁵. Зауважимо, що ці терміни не є тотожними ні за змістом, ні за значенням. Обставина має фактичний характер, і тому обставинами слід називати об'єктивно існуючі, фактичні обставини вчиненого кримінального правопорушення.

На нашу думку, термінологічне позначення повинно базуватися на сутнісній, істотній властивості (характеристиці) ознаки, що досліджується. Обраний термін повинен обґрунтовано відтворювати відповідне йому суворе визначення поняття та його кримінально-правове значення, відповідати змісту та обсягу поняття. Системоутворюючою, істотною ознакою

²³ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text> (дата звернення: 23.10.2023).

²⁴ Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 23.10.2023).

²⁵ Там само.

«кваліфікуючої ознаки» є те, що вона є ознакою складу кримінального правопорушення, володіє всіма рисами, властивостями, які притаманні ознакам складу кримінального правопорушення як родовому поняттю, та має свою специфіку, з урахуванням особливостей, притаманних цьому видовому поняттю, що характеризує її похідне, імперативне, додаткове, уточнююче значення. Тобто така ознака є спеціальною (додатковою) ознакою складу кримінального правопорушення, яка може бути наявна на додаток до основних (конститутивних) ознак його складу і характеризується тим, що вона *обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення*. Цей термін показує абстрактний, узагальнений характер ознаки, що передбачається на законодавчому рівні при диференціації кримінальної відповідальності, специфіка якої полягає у визначеній спрямованості впливу, її функціональному призначенні, є підставою для кваліфікації та диференціації засобів кримінально-правового впливу. Водночас у зв'язку з поширенням як у доктрині кримінального права, так і у правозастосовній практиці поняття «кваліфікуюча ознака» складу кримінального правопорушення вважаємо недоцільно поки виключати її як із наукового, так і з правозастосовного обігу.

Список використаних джерел

1. Вирок Полтавського апеляційного суду від 18 травня 2022 р. (справа № 547/368/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104376726> (дата звернення: 23.10.2023).
2. Вирок Вінницького апеляційного суду від 11 лютого 2022 р. (справа № 144/721/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103101355> (дата звернення: 23.10.2023).
3. Ухвала Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 27 лютого 2019 р. (справа № 743/367/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80144526> (дата звернення: 23.10.2023).
4. Ухвала Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 15 березня 2019 р. (справа № 486/1880/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80516165> (дата звернення: 23.10.2023).
5. Орловський Р. С. Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою як кваліфікуюча ознака

конкретного складу злочину. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 4–5 квіт. 2014 р. Дніпропетровськ: ГО «Прав. світ», 2014. С. 124–126.

6. Гуторова Н. О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності*: матер. наук.-практ. конференції / ред. кол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Харків: «Кроссруд», 2006. С. 47–50.

7. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності: підручник. Київ: Атіка, 2006. 740 с.

8. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини: монографія. Харків: СПД-ФО Мальцев О. В., 2005. 221 с.

9. Литвин О. П. Злочини проти життя: навч. посіб. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. 232 с.

10. Борисов В. И., Куц В. Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. Харьков: НПКФ «Консум», 1995. 104 с.

11. Марін О. К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матер. XII регіон. наук.-практ. конф., 9–10 лютого 2006 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 366–369.

12. Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313–317.

13. Мармура О. З. Ознаки, що кваліфікують злочин: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 280 с.

14. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 23.10.2023).

15. Ус О. В. Концепція кримінально-правового регулювання. *Науково-практичний фаховий збірник наукових праць «Juris Europensis Scientia»*. 2022. № 4. С. 75–81.

16. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.

17. Мармура О. З. Поняття ознак, що кваліфікують злочин. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. Серія юридичні науки. 2011. № 2. С. 297–306.

18. Проект Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 23.10.2023).

19. Ільїна О. В. Обтяжуючі обставини в механізмі утворення кваліфікованих складів злочинів. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 196–198.

20. Мірошніченко Н. А. Конструкція складу злочину та її значення для кваліфікації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 841–844.

21. Ус О. В. Кваліфікація в кримінальному праві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2020. 46 с.

22. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text> (дата звернення: 23.10.2023).

REFERENCES

1. Vyrok Poltavskoho apeliatsiinoho sudu vid 18 travnia 2022 r. (sprava №547/368/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104376726> (data zvernennia: 23.10.2023).

2. Vyrok Vinnytskoho apeliatsiinoho sudu vid 11 liutoho 2022 r. (sprava № 144/721/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103101355> (data zvernennia: 23.10.2023).

3. Ukhvala Ripkynskoho raionnoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 27 liutoho 2019 r. (sprava № 743/367/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80144526> (data zvernennia: 23.10.2023).

4. Ukhvala Yuzhnoukrainskoho miskoho sudu Mykolaivskoi oblasti vid 15 bereznia 2019 r. (sprava № 486/1880/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80516165> (data zvernennia: 23.10.2023).

5. Orlovskiy, R.S. (2014). Vchynennia zlochynu hrupoiu osib, hrupoiu osib za poperednoiu zmovoio ta orhanizovanoiu hrupoiu yak kvalifikuiucha oznaka konkretnoho skladu zlochynu. *Aktualni pytannia ta problemy pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, m. Dnipropetrovsk, 4–5 kvit. 2014 r. Dnipropetrovsk: HO «Prav. svit», 124–126 [in Ukrainian].

6. Hutorova, N.O. (2006). Problemy vdoskonalennia kvalifikuiuchykh oznak zlochyniv u sferi hospodarskoi diialnosti. *Vidpovidalnist za zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti: mater. nauk.-prakt. konferentsii / red. kol.: V. V. Stashys (holov. red.) ta in.* Kharkiv: «Krossroud», 47–50 [in Ukrainian].

7. Veresha, R.V. (2006). Subiektyvni elementy pidstavy kryminalnoi vidpovidalnosti. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

8. Volodina, O.O. (2005). Kryminalna vidpovidalnist za vykradennia liudyny. Kharkiv: SPD-FO Maltsev O.V. [in Ukrainian].

9. Lytvyn, O.P. (2002). Zlochyny proty zhyttia. Kyiv: Vyd-vo Yevrop. un-tu [in Ukrainian].

10. Borysov, V.Y., & Kuts, V.N. (1995). Prestupleniya protyv zhyzny y zdorovia: voprosy kvalyfykatsyy. Kharkov: NPKF «Konsum» [in Russian].

11. Marin, O.K. (2006). Okremi teoretychni osnovy analizu systemy oznak, shcho kvalifikuiut zlochyn. *Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini: mater. XII rehion. nauk.-prakt. konf.*, 9–10 liutoho 2006 r. Lviv: Yurydychnyi fakultet Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Franka, 366–369 [in Ukrainian].
12. Nakonechna, I.M. (2013). Poniattia kvalifikuiuchykh (osoblyvo kvalifikuiuchykh) oznak skladu zlochynu. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, 313–317 [in Ukrainian].
13. Marmura, O.Z. (2019). Oznaky, shcho kvalifikuiut zlochyn. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
14. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (data zvernennia: 23.10.2023) [in Ukrainian].
15. Us, O.V. (2022). Kontseptsiia kryminalno-pravovoho rehuliuвання. *Naukovo-praktychnyi fakhovyi zbirnyk naukovykh prats «Juris Europensis Scientia»*, 4, 75–81 [in Ukrainian].
16. Brych, L.P. (2013). Teoriia rozmezhuvannia skladiv zlochyniv. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
17. Marmura, O.Z. (2011). Poniattia oznak, shcho kvalifikuiut zlochyn. *Naukovyi visnyk Lvivskoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychni nauky*, 2, 297–306 [in Ukrainian].
18. Proekt Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (data zvernennia: 23.10.2023).
19. Iliina, O.V. (2012). Obtiashuiuchi obstavyny v mekhanizmi utvorennia kvalifikovanykh skladiv zlochyniv. *Teoretychni ta prykladni problemy kryminalnogo prava Ukrainy: materialy II mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka, 196–198 [in Ukrainian].
20. Mirosnychenko, N.A. (2004). Konstruktsiia skladu zlochynu ta yii znachennia dlia kvalifikatsii. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 22, 841–844 [in Ukrainian].
21. Us, O.V. (2020). Kvalifikatsiia v kryminalnomu pravi Ukrainy. *PhD thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
22. Pravyła sudovo-medychnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh uskodzhen, zatverdzeni nakazom MOZ Ukrainy vid 17 sichnia 1995 r. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text> (data zvernennia: 23.10.2023).

Us O. V. A sign that aggravates responsibility and affects the qualification of a criminal offense: legal nature and concept

The relevance of the research topic is due to the complexity of the problem of differentiation of criminal law regulation and individualization of criminal law influence, which necessitates the need for scientific development and clarification of the legal nature, concept, terminological designation and functional purpose of a sign that burdens responsibility and affects the qualification of a criminal offense

(qualifying signs). General scientific and special methods of scientific research, chosen taking into account the subject, goal and tasks of scientific work, determined the achievement of a scientific result.

The legal nature of the sign that burdens responsibility and affects the qualification of a criminal offense has been established. The positions expressed in the criminal law literature, which is devoted both to the question of the composition of a criminal offense and to the study of individual compositions of criminal offenses, regarding the understanding of the essence of such a sign and its concept are analyzed. The meaning of the concept of "a sign that burdens responsibility and affects the qualification of a criminal offense" has been clarified. On the basis of the conducted research, the main properties (characteristics) of the sign that burdens responsibility and affects the qualification of a criminal offense have been clarified and formulated. The names of the characteristics under investigation proposed in the scientific literature were analyzed. A proposal has been made regarding the terminological designation of a sign that burdens responsibility and affects the qualification of a criminal offense.

The research will serve as a scientific basis for the further resolution of both complex debatable issues of criminal law doctrine regarding the issue of the composition of a criminal offense, as well as the practice of criminal law regulation (legislation) and the criminal law qualification of offenses provided for by the qualified composition of criminal offenses.

Key words: *composition of a criminal offense (crime); a sign that burdens responsibility and affects the qualification of a criminal offense; qualifying sign; legal nature, concept, meaning, term, differentiation.*